Kemal Tahir'in Medeniyet Anlayışı

Vefa Taşdelen

Giriş

Kemal Tahir'in eselerinde edebiyattan tarihe, sosyolojiden felsefeye zengin bir doku vardır. O, roman, hikâye, şiir gibi türlerin yanında, bu çalışmalarına zemin oluşturacak sosyolojik, ideolojik, felsefi çözümlemeler de yapmış, bunları notlar haline getirmiştir. Onun eserlerinde doğrudan bir medeniyet sorgulaması, bu konuda felsefi ve kavramsal düzeyde bir çözümleme girişimi bulunmasa da her bir çalışmasının baştan sona bu kavram etrafında dönüp dolaştığını söyleyebiliriz. Söz konusu çalışmalarda açıkça görülebilecek iki temel medeniyet halkası vardır. Bunlardan biri Doğu, diğeri ise Batı oluşum halkasıdır. Onun eserleri başlıca bu iki gerçeklik alanından beslenir; doğrudan ya da dolaylı şekilde doğu ve batı gerçeğini tanımaya çalışır.

Kemal Tahir'in ilerlemeci bir tarih anlayışı vardır. Ona göre insan, yeryüzündeki uzun tarihi içinde sürekli olarak ilerlemiş, bağrında yaşadığı doğa ile mücadele halinde kendini geliştirmiş, doğa ile mücadele ederken bir yandan da kendi insani dünyasını inşa etmiştir. Bu inşa biçiminde sadece doğa ile değil, insanın hemcinsleriyle mücadelesi de söz konusudur. Bu mücadele süreci içinde sınıfsız toplumdan sınıflı topluma doğru evrilmiş, feodaliteden burjuvaziye, oradan da yeniden sınıfsız topluma doğru yönelmiştir. Bu süreç, sınıflar arası savaşımın da sürecidir.[1] İnsan, aralıksız çatışmalar, mücadeleler, engeller, krizler, art arda sıçrayışlar içinde gücün ve bilincin daha yüksek derecelerine doğru ilerlemiştir.[2] Bu gelişim süreci, medeniyetleri de üreten bir süreçtir. İçinde insanın kendini geliştirdiği tarih süreci, aynı zamanda medeniyetlerin oluştuğu bir süreçtir de. Bu nedenle medeniyetlerin ortaya çıkması, birdenbire olmamış, zamanın geçmesi, bir yaşanmışlığın ortaya çıkması, ekonomik ve sosyal tutumların belirmesi gerekmiştir. İşte Doğu ve Batı medeniyetleri, en üst kategoriler olarak bu yaşanmışlığın, bu ekonomik ve sosyal tutumların adıdır.

Kemal Tahir, sosyalizmin "alt yapı – üst yapı" temel ilkeleri çerçevesinde, Doğu ve Batı gerçekliğini anlamaya çalışır. Bu iki halkayı birbirinden ayıran, giderek onların din, bilim, sanat, kültür, devlet ve toplum gibi farklı üst yapısal formlar içinde ortaya çıkmalarını sağlayan altyapısal belirleyiciler vardır. Bu altyapısal belirleyiciler arasında toprak ve onun mülkiyeti konusu başta gelir. Kemal Tahir, bu kavramlar çerçevesinde, Anadolu toprakları üzerindeki Osmanlı-Türk varlığını anlamaya çalışır. Bunu niçin yaptığı sorusunun cevabı gayet açıktır; zira kendisi de bu kültürün, bu toprakların bir ürünüdür, kaderi bu toprakların kederiyle birlikte yazılmıştır. Bu toprakların, bu toplumun, bu kültürün kendine özgü

[1] "Uygarlığın temeli, bir sınıfın başka sınıfça sömürülmesi olduğu için uygarlığın bütün gelişimi sürekli bir çatışma içinde gerçekleşir… Sınıfsız toplumlardan sınıflı toplumlara geçişin genel hareketi tarihin temel taşıdır." Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 266, 344.

[2] Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s. 38-39.

karakteriyle ilgilenmek, "ben kimim", "kim olmalıyım", "nasıl bir varoluş tutumu sergilemeliyim?" sorusunun cevabı ile ilgilenmek olacaktır. Üzerinde bulunduğu kültür ve geleneği okumaya çalışmak, kendi alın yazısını okumaya çalışmak gibidir. Dolayısıyla onun medeniyet algısının temelinde somut varoluşsal gerekçeler vardır. Doğu medeniyetini anlamak Osmanlı'yı anlamak, Osmanlıyı anlamak da Türkiye gerçeğini anlamak olacaktır. Bu kavrayış, geleceğe ilişkin bir öngörü, bir politika ve tasarı üretmeye de imkân verecektir.

Kemal Tahir, çözümlemelerinde, kendi medeniyet dairemizi, diğerleri karşısında öne çıkarırken, bunu bir fanatizm ve tarafgirlik adına yapmaz, bir övgü ya da sövgü adına da yapmaz; bir uygarlık dairesinde yer almanın varoluşsal önemi açısından yapar. Uygarlık dairesi, varoluş dairesi olarak kişinin kendisinden kaçamayacağı bir şeydir. Burada olmak, burada bulunmak, kendimizi ve kendi koşullarımızı anlamak açısından önemlidir. Kendimizi ancak, kendi özgül konumumuz içinde var edebilir, geleceğe aktarabilir ve anlayabiliriz. Uygarlık dairemiz, kendi varoluş koşullarımızı donatan ve hazırlayan özgül konum olarak önemlidir. Onun önemli oluşu, diğerleri karşısında daha iyi ve imkânlarının daha geniş olmasından kaynaklanmaz; onun koşulları çok elverişsiz de olabilir. Önemli oluşu, bizzat bizim varoluşumuzu belirlemiş ve yönlendirmiş olması, orada kendi öykümüzün bulunmasından kaynaklanır. Biz, onun bir ürünü olarak şimdi ve burada, olduğumuz kişiyizdir. Önemi, bir yazgı oluşundandır. Onu hesaba katmadan kendimizi anlayamayız, var kılamayız. Onu hesaba katmazsak bütün hesaplarımız yanlış çıkar. Varoluşumuz, onunla kaynaşmış, onun tarafından koşullanmış durumdadır. O, bizim çevremizdir, atmosferimizdir, soluduğumuz havadır. Geleceği, ancak onun aynasında görebiliriz.

Kemal Tahir'in sergilediği tutumun özgün yanı, sosyalizmde temelini bulan gerçekçilik anlayışını, basit bir övgü ya da yergi tutumunun dışında, ideolojik fanatizmin körlüğüne düşmeden Osmanlı-Türk toplumunun kendine özgü koşulları üzerine odaklayabilmiş olmasıdır. O, gerçekçilik derken, öncelikle kendi toplumunun gerçeklerinden hareket etmeyi anlar; onu diğer sosyalist yönelimlerden farklı kılan bu bakış açısıdır.[3] Ona göre Doğu ve Batı, temel mekanizmaları, kuruluş ve işleyiş mantığı ile birbirinden farklı iki sistemi ifade eder. Bu iki oluşum arasında "temel bir benzemezlik" söz konusudur.[4] Bu benzemezlik, alt yapıda, temel dinamiklerde bulunur. Dolayısıyla doğu ve batı medeniyetlerini dini bir nitelikte Hıristiyanlık ve İslamiyet açısından değil, ekonomik işleyişleri temelinde ele alır. Dinsel ve kültürel oluşumlar, bu ekonomik yapı üzerinde ortaya çıkarlar. Toplumsal oluşumlara doğululuk ya da batılılık özelliği kazandıran şey temelde inanış biçimleri değil, farklı üst yapı sistemleri üreten alt yapı unsurlarıdır. Bu algılayış biçimi içinde din, bir üst yapı kurumu olarak temel dinamiğin, alt yapısal sistemin sürüp gitmesi için bir araç durumundadır.[5]

1. Medeniyeti Üreten Kategoriler

Medeniyetlerin oluşumunda bir alt yapı unsuru olarak toprağın önemli bir yeri vardır. İnsanların toprakla olan ilişkileri, toprağa bakış ve bağlanış tarzları anlaşılmadan medeniyet kavramı da gerektiği gibi anlaşılmış olmaz. İnsanın toprakla ilişkisi, onun medeniyet oluşturma konusundaki tutumunu açıklar. Tarım yapmak amacıyla toprağa atılan ilk tohum, medeniyetin ilk tohumunu da oluşturur. Bu tohum bir kere atıldıktan sonra, artık oraya ait olur insan, oraya bağlanır; attığı tohumun filizlenmesini, göğermesini, olgunlaşmasını, başak vermesini bekler. Toprağı tarla haline, mülk haline, memleket haline getirir. Tarlasının hemen yakınına barınağını, çadır gibi kolaylıkla söküp bir başka yere taşıyamayacağı evini de inşa eder. Göçebe günübirlik yaşar, zaman ve mekân duygusu zayıftır. Bir gün bir yerde bir başka gün bir başka yerdedir. Bu nedenle çadır kültürü, medeniyet oluşumlarına yol vermez. Toprağa bağlılık, insanın varoluş biçimini yüzde yüz değiştirir. Evden evler, evlerden köyler,

[3] Kemal Tahir, *Notlar, Osmanlılık / Bizans*, haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 118.
[4] Kemal Tahir, *Batılılaşma*, haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 57.
[5] Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s. 100, 114, vd. Ayrıca bkz. *Notlar, Osmanlılık / Bizans*, s. 127.

köylerden şehirler, şehirlerden devletler oluşur. Eğitim gibi, bilim gibi, mimari gibi, edebiyat ve sanat gibi medeniyet oluşumları, hep bir şehir ortamında ortaya çıkar. Toprağa bağlanan, yerleşik bir hayata geçen insanlar, yaşadıkları yerleri, imar etme, bir arada yaşamanın koşularını oluşturacak eğitim, mimari, adalet ve güvenlik gibi kurumları oluşturma ihtiyacı da duyarlar. İbn Haldun'un da işaret ettiği gibi, şehirli (*medeni*) insanla çöl insanı (*bedevi*) arasında zamanla karakter, yaşayış ve davranış biçimi açısından önemli farklar oluşur. Bedevi eğitim, güvenlik, adalet de dâhil tüm ihtiyaçlarını çöl ve bozkır koşullarına göre kendisi karşılarken şehirli insan iş bölüşümü esası içinde belirli bir iş yapar, diğer gereksinimleri farklı iş kolları tarafından karşılanır.[6]

Kemal Tahir'e göre medeniyet bir düşünce, fikir, inanış ve yaşayış olmadan önce bir iktisadi düzendir. Bu iktisadi düzen, kendi üst yapısını üretir. Medeniyet şekilsel anlamda, bilim, sanat, felsefe, mimari, edebiyat gibi değerler olarak, bu alt yapının üst yapısal olgular olarak cisimleşmesinden ibarettir. Bu nedenle doğu ve Batı medeniyetlerini birbirinden ayıran temel ölçüt, onların ekonomik düzenleri, bu yaşantı ve düzen çerçevesinde oluşan varoluş biçimleridir. Bu da en somut şekilde, toprak dağılımında, mülkiyette, üretim ve paylaşımda kendini gösterir. Medeniyetleri anlayabilmek için, temeldeki bu mekanizmaları anlamak gerekir.

Kemal Tahir, bir alt yapı unsuru olarak toprağın mülkiyetini, tarih ve toplumların oluşumuna yaptığı etki açısından önemser. Toprak, sınıfsal yapılaşmanın temelidir. Toprağın devlete ya da şahıslara ait oluşu, temel bir ayrışma noktasıdır. Asya tipi üretim tarzında, toprağın mülkiyeti şahıslara değil devlete aittir. Bu tür toplumlarda toprak esas olarak Tanrı'ya aittir; bu durumda devlet kâhya, köylü ise kiracı durumundadır.[7] Devlet ve toplum düzeni bu anlayış üzerinde varlık kazanır. Osmanlı toplumu da Asya tipi üretim yapan toplumlardan biridir. Orada devlet sadece toprağın değil, aynı zamanda madenlerin, ormanların, tersane ve silah atölyelerinin, iç ve dış ticaretin, bunların sağlandığı yol ve barınma sistemlerinin de sahibidir.[8] Bu özelliği onu toprağın feodal beylere, soylulara ve burjuva sınıfına ait olduğu Batı toplumlarından ayırır. Batı'nın toplumsal gelişim sürecinde, feodal beyliklerden burjuvaziye geçilmiş, burjuvazi de modern Batı toplumunu oluşturmuştur. Bu durum Batı toplumlarını sınıflı bir toplum haline getirmiştir. Osmanlı toplumunda ise toprak devlete ait olduğundan ne feodaliteden, ne de onun ardılı durumunda olan burjuvaziden söz edilebilir. Osmanlı toplumu batılı anlamda sınıflı bir toplum olmamıştır.[9] Devlet "toprak" ve **"**kardeş katli" politikalarıyla soylu, servet ve nüfuz sahibi sınıfların oluşumuna izin vermemiştir.[10]

Kemal Tahir, Osmanlı'yı daha yakından anlayabilmek için bir başka kategoriden, "talan ekonomisi"nden söz eder.[11] Bu kavram, Osmanlı'nın devlet yapısını ve siyasi işleyişini anlamada anahtar kavramlardan biridir ona göre. Devletin, harcama ve yatırımlarında kendini finanse etmesi, "talan ekonomisi" çerçevesinde olur. Ordunun deniz ve karadaki hareket ve başarıları, ayrıca devletin yükseliş, duraklama ve çöküş evreleri de bu ekonomiye bağlı olarak

[6] Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime,* Cilt, I-II, çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988.

[7] Kemal Tahir, *Notlar, Osmanlılık / Bizans,* s. 236-237. *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek* başta olmak üzere, Kemal Tahir'in bütün notlarında, ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı)'nın anlaşılması konusunda çözümlemeler vardır. O, bu konunun anlaşılmasına önem vermiş, bu üretim tarzında dünyanın ve Türkiye'ni geleceği açısından bir ışık görmüştür. Doğu ve Batı medeniyetlerinin farklı tarzlarda oluşumu konusunda da, toplumların Asya tipi üretimle olan ilişkileri önemli rol oynamıştır. Kemal Tahir, Asya tipi üretimi benimsemiş toplumları Doğu, toprağın kişisel mülkiyet olarak paylaşıldığı, buna bağlı olarak toplumsal sınıfların oluştuğu toplumları da (buna Japonya da dâhildir) Batı toplumları olarak nitelemiştir.

[8] Bkz. Kemal Tahir, *Batılılaşma*, s. 98

[9] Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s. 298.

[10] Bkz. Kemal Tahir, *Batılılaşma*, s. 150

[11] Kemal Tahir, *Notlar, Osmanlılık / Bizans*, s. 147, 413.

gerçekleşir. Kemal Tahir, bu yorumunu Marks'ın "talan ekonomisine dayanan toplumların uzun süre yaşayamayacağı" öngörüsü ile sürdürür. Osmanlı, savaşlarda elde ettiği ganimetle kendini finanse etmiş, duraklama ve çöküşle birlikte gelir kapıları kapanınca çark tersine dönmeye başlamıştır. Yeni deniz yollarının keşfedilmesiyle birlikte Osmanlı topraklarından geçen tarihi ticaret yolları da canlılığını yitirmiş, bu şekilde devlet hazinesi ticaret kervanlarından alınan vergilerden de yoksun kalmıştır. Bu alt yapısal faktörler çöküşü hızlandırmıştır.

Kemal Tahir, notlarının bir başka yerinde, daha önceki ifadeleriyle hiç uyuşmayacak şekilde, Osmanlı'yı talancı bir sisteme oturtmanın Batlı bir okuma biçimi olduğundan söz eder. "İnsanları derilerine, imanlarına kadar soyan talancı Batı, dünyanın en insancıl sistemini kurmuş ve yürütmüş olan, güçten düştükten sonra bile yürütmeye çabalayan Osmanlılığı talancılıkla suçlamayı bile mümkün saymış, bunu şaşılacak bir kolaylıkla başarmıştır da" der.[12] Burada Osmanlı devlet ve toplum sisteminin sömürgeci, köleci ve yağmacı bir sisteme değil daha çok insancıl ilkelere dayandığını, bu nedenle de 700 yıl gibi uzun bir süre yaşayabildiğini söyler. Batı toplumu sömürgeci, köleci ve kendi içinde katı sınıfları olan bir toplumdur.[13] Toprak sahibi senyörler, feodal beyler, topraklarını işleyebilmek, bağ bahçe, hayvancılık, yerleşim mekânının (şato, saray, malikâne, vb.) işlerini yürütebilmek için daha çok iş gücüne, daha çok köleye, daha çok ırgata ihtiyaç duymuşlardır. Bu durum sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan burjuva sisteminde de değişmemiş, emeğin sömürüsü farklı bir tarzda, patron ve proleter adı altında devam etmiştir. Osmanlı'da feodalite olmadığı, toprak sahibi ayrıcalıklı ve soylu bir sınıf bulunmadığı için, köleye de gereksinim duyulmamıştır. Bu nedenle Osmanlı toplumu köleci ve sömürgeci bir toplum olmamıştır. Osmanlı köylüsü her zaman özgür bir insan olmuş, köleleşmeye de köleleştirmeye de eğilim duymamıştır.[14] Bu sistem içinde ortaya çıkan artı değer devlet tarafından tahsil edilmiş, bunun sonucu olarak halkın elinde bir sermeye birikimi olmamıştır. Bu nedenle feodalitenin ardılı durumundaki burjuva sınıfı da Osmanlı toplumunda ortaya çıkmamıştır.

Görüleceği üzere Kemal Tahir'de medeniyet, altyapı ve üstyapı sistemlerini baştan sona kuşatan bütüncül bir adlandırmadır. Yeryüzünde başlıca Doğu ve Batı medeniyetleri gibi iki farklı medeniyet tarzı vardır, çünkü farklı üst yapı kurumlarını üreten iki farklı altyapısal üretim sistemleri vardır. Bu açıdan bakıldığında hem maddi, hem de manevi bir yapıdır medeniyet; bir sistemi bütünüyle kucaklayan bir yapıdır. Doğu medeniyeti dediğimiz zaman, hem üst yapısal bir oluşumu, hem de bu oluşumu üreten alt yapısal süreci anlamak gerekir. Batı medeniyeti de kendi içinde farklı alt ve üst yapıları olan bir sistemdir. Birbirinden farklı iki sistem farklı toplum ve devlet yapılarını ürettiği gibi, birbirinden farklı din, bilim, felsefe, ahlak ve sanat anlayışlarını da üretir. Sömürü ve egemenlik anlayışına dayalı olarak ortaya çıkan Batı,[15] bu karakterine uygun bir bilim, sanat, felsefe, eğitim ve siyaset üretmiştir. Modern bilim bile bir "egemenlik" iddiası ile ortaya çıkmıştır; "doğayı tanırsan ona egemen olursun" anlayışı, teknolojiyi de üretmiş, doğa üzerindeki egemenliği gittikçe bir sömürü biçimine dönüştürmüştür. Bu sömürgeci yaklaşım, ayrıcalıklı sınıfları daha da güçlendirmiş, sadece ticaret değil, bilim, sanat, felsefe de hep onların faaliyet alanları içinde görülmüştür. Kemal Tahir'in medeniyet kavramını sosyalizm merkezinde ele alması, sosyalizm bağlamında Osmanlı'da, Osmanlı bağlamında sosyalizmde bir ışık görmesi,[16] sömürgeci Batı karşısında bir alternatif arayışı olarak da değerlendirilebilir.

2. Batılılaşma Tutumları

[12] Bkz. Kemal Tahir, *Batılılaşma*, s. 168.
[13] Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, 82, vd.
[14] Kemal Tahir, *Notlar / Osmanlılık / Bizans*, s. 415.
[15] Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s. 82.
[16] Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s. 192.

Medeniyetler arası etkileşimler kaçınılmazdır, olması da gerekir. Ancak bu bir "taklit" değil, "özümseme" şeklinde olmalıdır. Kemal Tahir hemen her fırsatta Batı'nın Osmanlı'ya, Osmanlı'nın da Batı'ya benzemezliği üzerinde durur, ikisi arasındaki yapısal farklara işaret eder. Batılılaşma hareketi, bilgili ve aydın kişilerin gayretleriyle değil, cahil kişiler tarafından başlatıldığı için başarılı olamamış, şekilsel planda kalmıştır. Kemal Tahir, yanlış batılılaşma tasavvurundan, bu konuda ortaya konulan mantıksal çarpıklıktan söz eder; "Türkiye'de Batılılaşma, Batı'da olduğu gibi bilimde gerçekçiliği, verimli şüpheciliği değil, despotluğa neden olmuştur" der.[17] Onun en çok eleştirdiği şey, batılılaşma hareketini savunan ve sürdüren kişilerin, iki medeniyet halkasını birbirinden ayıran yapısal farklılığı dikkate almadan, Osmanlı'yı ve Cumhuriyet'i Batı toplumlarıyla aynı tarihsel ve toplumsal süreç içine yerleştirmeleridir. Yerli Marksistlerin bile bu yanılgıya sürüklenmeleri karşısında, "Benim öfkemi kabartan, bizim Marksistlerimizin, Batı'da neyin niçin yapıldığını bilmeden memleketimizde de aynı şeylerin yapılmasını istemeye kalkışmalarıdır" der.[18]

Kemal Tahir'in "fikir kavgası" olarak adlandırdığı şey, batılılaşma, çağdaşlaşma ya da –sosyalizm de dâhil- kimi ideolojik koşullanmalarla kendi yapısal gerçekliğini yok sayanlar karşısında sahih bir tutum sergilemek şeklinde olmuştur. Bu tutumun esasını, etrafına "gayet kalın bir unutma duvarı"[19] çekilerek toplumu kendine, kendi tarih ve değerlerine yabancılaştırmak isteyen girişimlerin karşısında sergilenen mücadele oluşturur. Kemal Tahir, kendi zamanının yaygın sözde aydın tutumunun aksine Osmanlı'nın küçümsenecek bir yanının olmadığını, onun birçok özelliği ile anlaşılması ve özümsenmesi gereken bir birikim olduğunu düşünür. Ona göre modern Cumhuriyet'in bu birikime sahip çıkmadan bir adım atması, bir duruş sergileyebilmesi mümkün değildir. Tarihi olmayan, kendi tarihsel birikiminden hareket etmeyen bir toplumun geleceği de yoktur. Bu tür bir toplum olsa olsa ancak sömürge olabilir. Osmanlı, sadece siyasi ve kurumsal yönden değil, ekonomik oluşumuyla da kendine özgü karakteri olan bir yapıdır. Bu kendine özgülük anlaşılmadan Osmanlı anlaşılmış sayılamayacağı gibi onun üzerinde batılılaşma ya da sosyalizm gibi siyasi ve toplumsal bir tasarı da yürütülemez.

Kemal Tahir'e göre batılılaşma, kelimenin taşıdığı anlamla, batılı olmayan bir toplumun batılı olmaya yeltenmesi hareketidir. Bu hareketin öldürücü sonuçlar vermemesi için asıl özel bünyenin bütün dış sarsıntılara, dıştan alınacak ağır –ezici- müesseselere dayanacak kadar güçlü olması gerekir. (Tıpkı birinci batılılaşmadaki bünye gücü gibi…) Oysa ikinci batılılaşmada, Osmanlılık en güçsüz sırasında yakalanmıştır."[20] Osmanlı toplumu açısından batılılaşmanın çeşitli evreleri vardır. Osmanlı 1300'lü yıllardan itibaren Bizans'ın topraklarını ele geçirmeye başlamakla coğrafi anlamda bir batlılaşma hamlesini de gerçekleştirmiştir. Sadece toprak olarak değil, toplum ve devlet düzeyinde de, Batı toplumlarından aldığı kendi bünyesine uygun gelenek ve göreneklerle kendini zenginleştirmiştir.[21] Ancak yine de gerek coğrafya gerekse kültür açısından Batı'ya doğru yönelen ve topraklarının önemli bir kısmı Batı'da bulunan Osmanlı'yı doğu dairesine sokan coğrafi bir tanımlama olmamıştır. Onu doğulu yapan şey, temelde, bir alt yapı unsuru olan "toprağın mülkiyeti sorunu", yani Asya tipi üretim tarzı ve bunun beraberinde getirdiği toplumsal ve sınıfsal yapılaşmadır. Dolayısıyla Osmanlı'nın batılılaşması şekilsel bir dönüşüm değil bir medeniyet dairesinden çıkıp bir başka medeniyet dairesine girmek anlamında özsel ve yapısal bir dönüşüm olacaktır. Ancak bu olmamış, olamamıştır. Bu nedenle Osmanlı'nın son iki yüz yıllık hayatında görülen batılılaşma hareketleri şekilsel planda kalmıştır.

---

[17] Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s. 45, 48.
[18] İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Yaba Yayınları, İstanbul, 2003, s. 57-58.
[19] İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, s. 191, 192.
[20] Kemal Tahir, *Batılılaşma*, s. 72.
[21] Kemal Tahir, *Batılılaşma*, s. 104.

Kemal Tahir'e göre, bir medeniyet halkasından çıkıp bir başka medeniyet halkasına girmek, öncelikle alt yapıdaki, ekonomik düzendeki işleyişin değişimi ile ilgili bir sorundur. Osmanlı'nın son zamanlarında yoğunluk kazanan ve Cumhuriyet döneminde de artarak sürüp giden batılılaşma hareketi, daha çok üst yapıdaki, davranış ve yaşayış biçimindeki değişim olarak algılanmıştır. Kıyafetin değişmesi ile, adet ve yaşantıların değişmesi ile medeniyet algısının değişeceği düşünülmüştür. Oysa Batı medeniyetini üreten bir temel mekanizma vardır. Bu da tarihin derinliklerinden beri evrilip gelen ekonomik ve kültürel bir süreçtir. Bu ekonomik yapı, Batı medeniyetini üretmiştir. Osmanlı toplumunun batılılaşma hareketi alt yapıdaki değil daha çok üst yapıdaki değişim olarak kalmış, sahih ve inandırıcı bir nitelik göstermemiştir. Bunun bir sonucu olarak, "Sınıflara dayanmayan, sınıf idrakine varamamış Osmanlı toplumu, yenileşmeyi teknik bir iş saymış… Bundan sonra alınan bütün kurtuluş ilaçları, başka bünyeler için hazırlanmış oldukları için ne öldürmüş ne iyileştirmiş"tir.[22]

Kemal Tahir'e göre batılılaşma esasta bir "sömürgeleşme" olayıdır; bu hareket 17. yüzyılın sonlarından itibaren başlamış ve Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.[23] "Şurası hiç unutulmamalı ki, devleti olan bir toplum devleti çökertilmedikçe katiyen sömürge haline getirilemez. Nitekim Osmanlı toplumu dışarıdan batılılar, içerden batılılaşmacılar var güçleriyle uğraştıkları halde sömürge olmamak için direnmiş, gerçekten de 1914 felaketine kadar bu direncini sürdürmüştür." Buradan da anlaşılacağı üzere, batılılaşma, Osmanlı'nın kendisinin değil, daha çok Osmanlı üzerinde emeli olan çevrelerin ürettiği bir politikadır.[24] Bu sömürgeleştirme politikasıyla Osmanlı'nın yapısı bozulmuş, giderek farklı güç odaklarının etkisine girmiştir. Batılılaşmanın içteki yansıması yabancılaşma şeklinde olmuştur. Bu yabancılaşmanın çeşitli ayakları vardır. Bunlardan biri tarihtir. Tarihle bağların kesilmesi, medeniyet tasavvurunun yaralanmasına neden olmuştur. Oysa geçmişi inkâr etmek demek yaşamayı inkâr etmek demektir. Tarihini inkâr etmiş milletler kültür ve uygarlık eserleri meydana getiremezler, zaman içinde bir gelişme gösteremezler, hatta iki satır yazı yazmasını bile beceremezler.[25] Tarih demek yaşama tutumu demektir, tarih demek bir toplumun zaman içinde kazandığı ivme demektir, tarih demek yaşama ve varolma gücü demektir. Bu birikimden yoksun kalmış toplumlar içi boşalmış bir halde başka kültür ve uygarlıkların istilası altında giderek yok olurlar. Kemal Tahir, Osmanlı'dan kalan el yazması kitap sayısının bile 400.000 olduğunu belirttikten sonra, 200 yıldan beri süregelen bu birikimi inkâr etmenin mantığını anlamakta güçlük çektiğini söyler.[26]

Kemal Tahir'e göre, dil ve yazıdaki değişim de tarihteki en önemli kırılma noktalarından birini oluşturur; o, geçmişle olan köprülerin bir kez daha atılması anlamında önemli bir yaralanmadır. Dilsiz, tarihsiz, kültürsüz toplumların medeniyeti de olamaz. Medeniyet demek, yazı, dil, tarih ve kültür demektir. Yazısız, dilsiz, kültürsüz toplumlar olsa olsa sömürge olurlar. Dil ve kültürde yapılan değişim, kültür ve uygarlığın özgün konumunu oluşturan eserlerin okunmasını ve anlaşılmasını güçleştirmiştir. Kemal Tahir bu konu üzerinde önemle durur; dünya fikir ve edebiyat değerlerinin çevirisi yapılırken tarihimizdeki yazılı değerlerin "bilgisizce, düşüncesizce, insafsızca" görmezden gelinişi karşısında tepki verir. Şiir (divan, tekke, halk), düzyazı (nesir) musiki, yazı, tezhip, resim, mimarlık üzerindeki "aldatmacaların foyasını meydana çıkarma"yı da kendi fikir çabası içinde görür. Bütün bu yanlış batılılaşma girişimleri karşısında bir aydın olarak sorumluluk duyar. "Toplumun hamuru değişiyor, ya da değiştirilmeye çalışılıyor. Ben bu olayların karşısında günü gününe tavır alıyorum" der.[27] Onun aydın tavrı, böyle bir sorumluluğu da içerir.

---

[22] Kemal Tahir, *Notlar, Osmanlılık / Bizans*, s. 56.
[23] Kemal Tahir, *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, , s. 239, 381.
[24] Bkz. Kemal Tahir, *Batılılaşma*, s. 13, 136.
[25] Kemal Tahir, *Sanat Edebiyat*, haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990, s. 468.
[26] Kemal Tahir, *Sanat Edebiyat*, s. 467.
[27] İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, s. 192, 195.

Geçmiş kuşakların genleri nasıl bugün hayat sürmekte olan bireylerde yaşıyorsa, tarih de öylece bugünde yaşar: bakışımızda, yaşayışımızda, tüm varlığımızda. Kemal Tahir şöyle der: "Tarihi inkâr etmek, kötülemek, bilgisizliğin en müthişi, şuursuzluğun en acıklısıdır. Tarih, iyilikleriyle, kötülükleriyle bizden bir parçadır. İyilikler yapılmış, kötülükler işlenmiştir. Ancak birincisini sürdürmeye, ikincisinin rezilliklerini azaltmaya gücümüz yeter. Bunlardan birisini alıp ötekini itmek aptallıktır." Bu nedenle Osmanlılığı inkâr etmek, tarihe hiç yokmuş gibi davranmaya yeltenmek boşa çabalamaktır. Boşa çabalamak olmuştur. Cumhuriyet tarihimiz ağzına kadar Osmanlılıkla, hem de sadece yıkılma sıralarındaki kötü, sarsak alık taraflarıyla doludur." Kemal Tahir'in bu cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, medeniyetleri oluşturan bir kategori olarak tarih, kendisinden kaçılamayacak bir şeydir. Osmanlı-Türk medeniyetinin batılılaşma öyküsünde "tarihten kaçma" şeklinde güçlü bir eğilim kendini göstermiştir. Bu hareketi başlatan ve sürdürenler tarihten kaçmaları halinde daha kolay ve daha çabuk batılı olacaklarını düşünmüşlerdir. Bu anlamda, "Batılılaşmacı olmak, en hafif, en acıklı anlamıyla milli şuurdan yoksun olmak demektir. Batılılaşmacı olmak, kendi vatanına, kendi milletine, daha acıklısı bizzat kendi kendine karşı olmak demektir... Batılılaşmacılık bir tren kazsıdır.."[28]

Sonuç

Medeniyet denilen oluşum her şeyden önce sahih ve özgün bir yapıdır. Taklitle, kopyayla bir medeniyet üretimi gerçekleşmez. Farklı alt yapılar farklı kültür ve medeniyetleri üretir. Kemal Tahir, medeniyetlerin oluşmasını daha çok bir alt yapı sorunu olarak görür. Feodaliteden, burjuvadan, toprağın mülkiyeti sorunundan, alt ve üst yapı kurumlarından söz ederken, kendi içinde tutarlı bir yaklaşım sergiler. Osmanlı'yı toprak anlayışı, ganimet ekonomisi, vergi uygulaması, askeri düzeni, ahilik teşkilatı gibi temel kurumsal yapıları içinde analiz ederken de, bu medeniyeti üreten temel alt yapı mekanizmalarına işaret eder. Burada şunu da söylemek gerekir: Kemal Tahir'in uygarlık anlayışı kendi içinde tutarlılık gösterse de, o, çözümlemelerini daha ileri aşamalara, daha ileri anlam boyutlarına taşıyamamıştır. Aslında sosyalizmin temel ilkelerinden hareket eden herkesin kolaylıkla yapabileceği basit ideolojik çözümlemeler yapmış, bu yönde sonuçlara ulaşmıştır.[29] Ancak batılılaşmanın Batı'dakiler, sosyalist olmanın Sovyetler Birliği'ndekiler gibi olmak olarak algılandığı bir ortamda, onun "yerlilik nüansını"[30] yine de düşünce ve sanat tarihimiz açısından önemsemek gerekir.

Medeniyet alt yapı tarafından üretilen bir üst yapı mıdır yoksa alt ve üst yapının hep birlikte içinde yer aldığı bütüncül bir yapı mıdır? Görülen o ki, Kemal Tahir'de medeniyet alt yapının ürettiği bir üst yapı kurumu değil, alt yapıyı ve üst yapıyı birlikte içeren bütüncül bir yapıdır. Bir toplumdaki alt yapı kurumları da medeniyete aittir. Burada şöyle bir soru

---

[28] Bkz. Kemal Tahir, *Batılılaşma*, s. 137, 221.

[29] Denilebilir ki, onun sosyalizmin temel ilkelerinden çıkışını alan anlama ve yorumlama tarzının dışına çıkan tek bir cümlesi yoktur. Osmanlı toplumu ve sosyalizm arasında "Asya tipi üretim tarzı" ile bir köprü oluşturmaya çalışmak onun düşsel çabalarından biridir. Bu çaba Osmanlı'nın batılılaşma hamleleri ve Cumhuriyet'in, devletin servetiyle bir burjuva sınıfı oluşturma gayretleriyle sekteye uğrar (*Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s. 47). Bu yorumlama tarzı belki de onun yaşadığı dönemin siyasi ve ideolojik yapısından kaynaklanan bir koşullanmadır. Kemal Tahir bu yönüyle tam da kendi zamanının adamı gibi görünür.

[30] Kemal Tahir'de güçlü bir yerlilik fikri vardır. Ona göre, bir şey yapılacaksa, bir eser üretilecekse, yerlilik faktörü bunun zeminini oluşturur. Bu yer, Anadolu, Anadolu topraklarıdır. Bu topraklarda yoğrulan, karılan yaşam deneyimleridir. Bunu görmezden gelemeyiz, görmezden gelerek bir yere ulaşamayız. Bu içeriksiz ve özsüz bir çaba olur. O, bir konuşmasında bu fikri şu şekilde dile getirir: "Ben, romancı Kemal Tahir, İstanbul'da oturacağım, Batı'dan küfe küfe kitaplar getirip okuyacağım, sonra da Türk romanı yazacağım. Ona Türk romanı yazmak değil, Türkçe roman yazmak derler. Bir kere Batı'da roman nereden kaynaklanmış?... Masaldan, halk hikâyelerinden mi?... Tamam!... Benim de masalım var, halk hikâyelerim var. Öyleyse romanımı oturtacağım temel var bende." (İsmet Bozdağ, *Kemal Tahirîn Sohbetleri*, s. 103).

sorulabilir: Peki medeniyetler arası farklar nereden gelmektedir? Neden bir değil de birden fazla medeniyet oluşumu vardır? Bu sorunun cevabı şu şekilde verilebilir: Alt yapı ve üst yapıdaki farklılıklar, medeniyetler arası farklılığı oluşturur. Doğu ve Batı medeniyetinden söz ederken, iki farklı alt yapı ve üretim biçiminden söz edilmiş olur. Kemal Tahir, Osmanlı-Türk toplumunun kendine özgü koşullarına, tarih ve toplum yapısına dikkat çekerken, bunun anlaşılması gereken bir şey olduğu hususuna vurgu yaparken, aslında birbirinden farklı iki medeniyet oluşumuna dikkat çeker.

Sonuç olarak şu söylenebilir: Kemal Tahir'in, dar anlamda Osmanlı'yı, geniş anlamda Osmanlı'nın da içinde yer aldığı Doğu medeniyetini anlama isteği, bir yüceltme, ululama anlamı taşımaz. O, övgü ve yergi peşinde değildir. Osmanlı toplumuna karşı teorik ve pratik boyutları olan bir ilgi duyar daha çok. Bu ilgi, teorik boyutu ile tarihsel ve toplumsal süreçleri anlamaya çalışırken, pratik boyutu ile de Türk toplumun geleceğine yönelik ideolojik bir tasarıyı ifade eder. Bu şekilde, "kimim" sorusu teorik düzeyde, "kim olmalıyım" sorusu ise pratik düzeyde bir uygarlık tasarımı içinde karşılık bulur. Bütün bu çatışmalı tarihsel ve toplumsal süreç, aslında tek bir medeniyeti üretmeye yöneliktir. O da sosyalizmin herhangi bir ekonomik ve sınıfsal çatışma temelinde ortaya çıkmayan sınıfsız toplum ve uygarlığıdır.